

дал взгляд на то, что развертывание схизматического движения русинов в начале XX века большое значение имела панславистская пропаганда.

Ключевые слова: схизматическое движение, венгеризация, панславизм, пропаганда, эмиграция, Греко-Католическая церковь.

SUMMARY

TRANSCARPATHIAN SCHISM MOVEMENT IN THE HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY OF 20 – 21 CENTURY

A. Tutushka (Budapest)

In this article we present the Hungarian historians' opinions related to the Transcarpathian schism movement. During the 20. century several work has dealt with the religious movement of Transcarpathia, and the discourses last today. The author made the following conclusion: according to the Hungarian historiography the pan-slavic propaganda had a big effect on development of schism movement.

Keywords: schism movement, magyarization, pan-slavism, propaganda, emigration, Greek Catholic Church.

УДК 32(477)(09) М.Грушевський

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Галда П. П., Давиденко М. М. (Ужгород)

Стаття присвячена ролі Михайла Грушевського в українській історіографії та політичній думці, характеристиці його внеску у розробку проблем української державності. Досліджено особливості історико-політичних поглядів та історіософію вченого, його роль у створенні правдивої і цілісної концепції українського історичного процесу та розмежуванні історії українського і російського народів. Наголошується, що чимало ідей і концепцій науковця і державного діяча співзвучні сьогоденню і не втратили своєї актуальності на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: народницький напрям, народоправство, федералізм, схема історії України, український етнічний тип.

1. Український народ як окрема етнокультурна спільнота та ідея народоправства в теоретичній спадщині вченого

В українській політичній та історичній думці в другій половині XIX – на початку XX ст. домінував народницький напрям. Він характеризувався тим, що його представники вважали найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут і народоправство, досліджували історію українського народу як окремої культурно-етнічної одиниці, його ідеалів, прагнень, його боротьби, здобутків і втрат, ідею можливих федерацій його з іншими народами, питання демократичних традицій в Україні. Вчені-народники перебували під враженням бездержавної історії українського народу, вважаючи, що ця обставина не зменшує його право на власний історичний розвиток. Основоположниками народницької течії були М. Костомаров і В. Антонович. З часом народницький напрям пройшов певну еволюцію, звільнився від надмірного ідеологізму і романтизму і все більше схилився до реалізму та об'єктивно-емпіричних методів дослідження. В пореволюційний період народництво значно ослабло і, на думку деяких сучасних дослідників [20, с. 252], по суті виродилося в радянську

політичну думку, яка почала формуватися вже в 20-ті роки.

Ідеологія народників (М. Грушевський до його повернення в Україну, Р. Лещенко, С. Шелухін) відрізняється від поглядів народників XIX – початку XX століття, перш за все більшим інтересом до історії української державності, форм українського державного будівництва.

Особливо важливе місце в українській науці і політиці наприкінці XIX – на початку XX ст. посідав М. Грушевський. Своєю десяти томною „Історією України-Руси”, п'яти томною „Історією української літератури” й іншими науковими працями, число яких сягає 2 тисячі, Грушевський впливав на формування фундаменту під національне Відродження. Тим-то утворена в березні, у висліді революції 1917 року, Центральна Рада поклікала Грушевського на свого голову.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що суспільно-політичні погляди вченого мають велике наукове і політичне значення, вони ще не піддавалися системному аналізу. В даній статті ми розглянемо лише деякі основні оцінки Гру-

Грушевського щодо політичного минулого і сучасного (з проєкцією на майбутнє) українського народу, зупиняючись лише на найважливіших ідеях та позиціях академіка.

Джерела своїх політичних поглядів сам М. Грушевський визначив у праці „Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання”, написаній ним в еміграції. В ній розкривається сутність народницького світогляду вченого – ідея пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави, що пронизувала його наукову та громадську діяльність.

Саме ідея народності, що привернула увагу Грушевського до історії українського народу як окремої етнокультурної одиниці, привела його до обґрунтування ідей історико-правних підстав цього народу на свою самостійність і власну державність. Ця ідея керувала ним і як політиком-практиком, привівши його в майбутньому в табір українських соціалістів-революціонерів та до ідеї української соціалістичної республіки як форми народної держави.

Михайло Грушевський свою власну схему історії України в контексті загальноєвропейської історії виклав у праці „Звичайна схема „руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (СПб., 1904). У цій статті історик поставив питання про необхідність критичного переосмислення панівної російської схеми історії Східної Європи. Зокрема, він вказав на неправомірність поєднання старої історії південних племен, Київської держави з її власним соціально-політичним ладом, правом і культурою з історією Володимиро-Московського князівства XIII – XIV ст. таким чином, нібито останнє було її продовженням. На думку вченого, київська культура була породженням однієї народності – українсько-руської (української. – Авт.), володимиро-московська – іншої, великоруської [6, с. 2]. Історія Київської держави, отже, належить українцям.

У висунутій Грушевським схемі історії власне української державності стверджується, що спадкоємницею Київської Русі у XIII ст. була Галицько-Волинська, а в XIV – XV ст. – Литовсько-Польська держави. Натомість Московська держава виросла на своєму власному корені, і хоча „київський уряд пересадив на великоруські землі форми державно-політичної будови, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, проте на цій основі ще не можна вмістити Київську державу в історію великоруської народності” [6, с. 2-3].

Слід зазначити, що в епоху, коли формувались історичні й політичні погляди Грушевського, російська історіографія встигла не тільки опрацювати, а й значною мірою канонізувати певну схему історичного процесу Східної Європи, яку Грушевський називає „звичайною

схемою руської історії”. Вона базувалася на ідеї єдності російського народу як нібито гегемона історії. Йшлося по суті про народ великоруський, який, за схемою, спільними зусиллями створив на великій східноєвропейській рівнині могутню російську державу, що об’єднала всі східнослов’янські і навіть неслов’янські племена, захопила величезні території, які заселяли інші народи і держави Європи та Азії. Історії України при цьому відводилося досить скромне місце, більше того, заперечувалось навіть саме існування окремого українського народу, самостійність його історичного буття, право на вільний національний та державний розвиток. Аналогічну історичну схему, орієнтовану на гегемонію польського народу і польської державності, створила польська історіографія.

Як наслідок, писав Грушевський, залишаються без початків обидві народності: і великоруська, і українська, окрема історія якої, таким чином, починається лише в XIV – XV ст. Замість панівної схеми руської історії вчений пропонує власну, де кожній із трьох східнослов’янських народностей відводиться належне місце в загальній історії східного слов’янства. На його думку, треба побудувати не „історію Росії, тобто джерела всього того, що коли-небудь відбувалось на її території, і всіх народностей та племен, що її заселяють”, а „історію народностей руських або східнослов’янських” [6, с. 5]. Уже тут Грушевський виходить з окремішності і невід’ємних прав кожного народу на свою історію, протиставляючи загальній схемі ідею необхідності більш глибокого дослідження історії кожної з народностей як окремої етнічної спільності. Таким чином, національність, на думку Грушевського, має бути основою і ґрунтом для політичного, економічного і культурного розвитку, і правити за критерій для введення схеми і періодизації історії України.

Схема історії України Михайла Грушевського, що лягла в основу української історії та історіографії, була прийнята більшістю тогочасних німецьких, польських, чеських істориків. Проте його критика „загальної схеми руської історії” зустріла вороже ставлення з боку представників офіційної російської історичної науки, які вслід за своїми правителями доводили, що українського народу „не було, немає і бути не може”. Варто також зазначити, що згодом, починаючи з 1930-х рр., згадана вище російська інтерпретація історії України логічно трансформувалася в псевдоісторію Київської Русі як „колиськи трьох братніх народів”, в якій нібито „старший брат” – „великий російський народ” відігравав по відношенню до українців роль керівної і спрямовуючої сили.

В основу історіософської концепції своєї „Історії України-Руси” М. Грушевський поклав три чинники: народ, територію і державу. Він

починає ІУР так: „Ся праця має подати образ історичного розвою життя українського народу, або тих етнографічно-політичних груп, з яких формується те, що ми тепер мислимо під назвою українського народу, інакше званого „малоруським“, „південно-руським“, просто „руським“ або „русинським“. Ріжнородність цих назв не має особливого значіння, бо покриває поняття само по собі ясне; вона цікава тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшлося пережити сьому народові” [7, с. 3].

Головним предметом ІУР є „нарід“, „маса народня“, які є „перейняті духом демократизму”. На жаль, вчений до 1913 р. ясно не подає точної дефініції цього терміну, як також і не пояснює, чи тут йдеться про один подвійний термін („нарід, маса народня”), чи про два терміни („нарід”; „маса народня”). На загал, ці терміни, як також „маси”, вживаються досить вільно.

Тільки у третьому виданні першого тому Грушевський дає визначення терміну „нарід”. Дефініція його така: „так само відрізняється українська людність від своїх найблизших сусідів прикметами антропологічними – в будові тіла, і психофізичними – в складі індивідуальної вдачі, в відносинах родинних і суспільних, в побуті й культурі матеріальній і духовній. Сі психофізичні і культурні прикмети, що мають за собою більше або менше поважну історичну давність – довгий процес розвою, зовсім виразно зв’язують в національну цілість поодинокі групи української людности супроти інших таких цілостей і роблять з неї живу національну індивідуальність, „н а р і д”, з довгою історією його розвою” [7, с. 6].

Початки українського народу губляться у темряві античних віків. Антів, про яких є згадки у візантійських джерелах, М. Грушевський ідентифікує з предками українців [7, с. 18].

Оцінюючи конфлікти держави і народу, історик віддає свої симпатії останньому. За словами вченого, він „вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і власті вина лежить на стороні власті, бо інтерес трудового народу – се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народові не добре, се його право обраховатися з нею” [15, с. 12]. Ця авторська теза має принципове значення для розуміння ще одного аспекту концепції Грушевського-історика, а саме, правильного трактування народних мас в історичному процесі. За словами Д. Дорошенка, „Грушевський в своїй „Історії України-Руси” мало цінить державні змагання українських князів та гетьманів і осуджує їх, поскільки ці змагання відбувались коштом соціально-економічного приборкання народної (сільської) маси і вимага-

ли від неї жертв” [17, с. 190-191]. Аналогічні думки містилися і в більш ранніх працях М.С. Грушевського, опублікованих в різні роки і в різних виданнях. Ця концепція в середовищі тогочасних істориків та громадсько-політичних діячів була сприйнята неоднозначно. Одні з них (М.П. Драгоманов) її не сприймали, інші (В.Б. Антонович) зустріли прихильно. Слід зауважити, що і в наступний час М. Грушевський продовжував дотримуватися своїх поглядів. Він, наприклад, критикував В. Липинського за його державницьку теорію та відповідні оцінки Б. Хмельницького і подій середини XVII ст. на Україні [8, с. 1502-1506].

На переконання М. Грушевського, ідеалами українського народу, які він спромігся досягти за Хмельниччини, але досі не осягнув і які ще попереду – це свобода, рівноправність, та автономія, або „народний ідеал справедливості” [8, с. 1508].

Що стосується другого чинника – території, то в розумінні М. Грушевського це етнографічна територія українського народу, на якому в минулому проходило два основних процеси: колонізація її українськими племенами і відвічна боротьба зі степовими тюркотатарськими руїниками, що ослаблювала українські політичні організації. Київська держава є державою українського народу, і тому схема московських книжників побудована на середньовічній генеалогічній ідеї, яка робить Київську державу попередницею московського царства, є безпідставною, хоч що „звичайну схему руської історії” засвоїла собі російська державна історіографія [7, с. 13-15].

Співвідношення населення до території і визначило специфічний хід української історії: „Боротьба з степом протягом віків адсорбувала енергію народу, його вищих верств і правителів. Колонізаційні і економічні флюктуації не давали стверднути ні суспільним, ні політичним відносинам. Маючи небезпечного ворога на цілій полуднево-східній граничній лінії, українські політичні організації не спроможні були удержатися, коли з титу на лінії північно-західній сформувалися якісь міцніші політичні організми. Політичний упадок потягнув за собою остаточне адсорбовання чужеродними суспільними верствами всього, що становило ще національні засоби, а народні маси в кінці відповіли на се масовою реакцією, народними війнами, що ще кілька століть забирають усі сили, всю енергію народу, поки обезсилений він не спускає байдуже рук.

Самостійним політичним життям українсько-руський нарід жив лише в давнім періоді своєї історії. Почавши від XIV в., він входить в склад інших, чужих держав, то становлячи пасивний об’єкт чужої управи, то стоячи в більш або менше виразній та гострій опозиції до

сієї чужої управи. Коли й за самостійного політичного життя українсько-руського народу політика звичайно лежала в руках правительственої меншости, що правила народом часто і проти його волі, то тепер на політику не мали впливу ані вищі, ані низші верстви української суспільности" [7, с. 12-13].

Характеризуючи загальний розвиток української історії, М. Грушевський вживає гегелівської тріади: „Уживши старої філософічної термінології, ці дві доби політичного українського життя – стару княжу і новішу – народню (козацьку), можна б назвати тезою і антитезою, що доходить до синтезу в столітті українського відродження" [7, с. 20].

Слідуючи за Драгомановим та Костомаровим, Грушевський мав назагал дуже негативне відношення до держави, яку для нього, як і для його учителів, персоніфікувала централістично-бюрократична абсолютистська Російська імперія. Як Драгоманов та його учитель Прудон, Грушевський уважав, що політична державна влада є сама по собі конечним злом, а не позитивним фактором для формування громадського, суспільного життя, де в центрі уваги повинні бути права одиниці, складової частини маси. Політичні інституції повинні опиратися на принципи автономізму та федералізму (властиво, конфедералізму). Тут треба відмітити одну різницю: драгоманівські автономні одиниці мали б базуватись на історично-економічному регіоналізмі, тоді як Грушевський був за автономію, що опиралася на етнічному принципі.

Грушевський визнавав вагу держави як каталізатора, що формував у принципі пасивну масу, накидаючи їй політично-державний, культурний, економічний та юридичний устрій, якщо ті устрої вирости „на ґрунті народнім" і „відповідали потребам народнім", то вони сприймалися за своє, якщо ні – то маси повставали проти таких устроїв [7, с. 6].

Особливу увагу приділяє Грушевський дослідженню питання про український етнічний тип та його історичну еволюцію.

Український нарід відрізняється від своїх сусідів своєю окремою мовою та окремими прикметами антропологічними, психофізичними і культурними.

Ґрунтовніше цю проблему він розробив у праці „Очерк истории украинского народа" (1904), де обґрунтував природну специфіку „українського національного типу", відносячи сюди мову, антропологічні особливості, психофізичні риси, етнографічні особливості. Спираючись на це, М. Грушевський робить категоричний висновок „...Перед нами, несомненно, две народности, – украинская и великорусская, две истории" [12, с. 15]. Таким чином,

український народ є окремою етнічно-культурною спільнотою.

Вчений виділяє дві тенденції, які супроводжували український народ в процесі його розвитку: з одного боку – поглиблення відносної національної єдності; з іншого – певні відмінності у психіці, культурі, економічному та політичному способах життя. Грушевський зазначає, що „при такой огромной численности, занимая большую и весьма разнородную территорию, живя в различных физических и культурных условиях, соприкасаясь с различными народностями и культурами, украинское население должно обнаруживать известные различия, как в своем психо-физическом и этнографическом облике, так и в культурном, экономическом и политическом укладе своей жизни" [14, с. 309]. Так, він звертає увагу на значні відмінності в житті, мові, в усіх стосунках „між Правобережною і Лівобережною Україною, між хліборобською Херсонщиною і фабричною Катеринославщиною або козацькою Кубанщиною" [5, с. 122]. Ще більші відмінності, на думку Грушевського, існують між українським населенням Великої України і Галичини. На жаль, це справедливе твердження вченого було використане його політичними противниками та науковими опонентами в Галичині в 1913 р., зокрема його колишнім учнем професором С.Томашівським, для звинувачення Грушевського в навмисному роз'ятруванні національних протиріч замість пропаганди українського народу.

Ще в 1906 р. Грушевський стверджував, що Галичина належить і буде належати до іншої держави, до іншої церкви, аніж Україна, живе й буде жити під іншими культурними впливами, і якби кожна з них не піклувалась про зближення, а пішла своїм шляхом, то за 20-30 років вони б утворили дві різні національності на єдиній етнічній основі, як серби і хорвати – дві частини сербського племені, що внаслідок політичних, культурних та релігійних обставин спромоглися розійтися до повного відокремлення [5, с. 123]. З іншого боку, він зазначає, що „Угорська Русь" стала чужою для Галичини" [5, с. 123].

Водночас Грушевський підкреслював, що народна основа в Наддніпрянській Україні і Галичині дуже близька, і це особливо яскраво проявляється при порівнянні їх з поляками, білорусами або великоросами. Тоді те спільне, що їх єднає, набуває особливо виразних форм, певною мірою нівелюючи відмінності. Взагалі ж, на думку вченого, „значительные отличия в народном облике встречаются только в наиболее глухих окраинах украинской территории – в карпатском горном поясе и в полесской полосе... Все же центральная и юго-восточная часть украинской территории... отличается большей однородностью в типе своего населения, обнаруживая лишь второстепенные отличия в своем диалекте,

в этнографическом складе и культуре. И этот господствующий тип, к которому относится не менее 5/6 всей украинской народности, представляет вполне определенную национальную разновидность, отличную от своих соседей – поляков, белорусов, великороссов, обладающую определенными лингвистическими, этнографическими, культурными особенностями, общими чертами и сознанием этой общности, и вполне ясно противопоставляющую себя другим народностям” [14, с. 309, 310].

Грушевський неодноразово звертав увагу на різницю, що існує між етнічними та культурними типами українця, росіянина і білоруса, вважав, що великоруська народність у давні часи формувалася переважно на фінському ґрунті білоруська – в близьких стосунках з литовською групою, українська – у сусідстві з тюрками. Ці впливи, а також різноманітні фізичні, економічні та культурні умови сформували, на думку вченого, лінгвістичну і психофізичну окремішність даних народностей. „Культурные влияния, – зазначає він, – были совершенно иные в Поднепровье и Поднестровье, чем в Поволжье и т.д. История вела эти народности большею частью совершенно различными дорогами, представляющими больше отличий, чем схожестей. В результате образовалось народное самочувствие, которое отличает теперь, даже совершенно инстинктивно, украинца и великоросса” [12, с. 15].

Водночас Грушевський, досліджуючи взаємовідносини українського народу з сусідніми народностями, доводить наявність певної духовної єдності, що завжди, на його думку, існувала між українським етнічним елементом і західноєвропейським життям. Він вважає, що за складом характеру, своїми історичними зв'язками український народ належить до західноєвропейського, або просто європейського, кола.

Вчений дає психологічну характеристику українському народові й виділяє серед притаманних йому рис почуття власної гідності та поваги до гідності чужої, любов до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися, так званих „законних речей”, етикет, добрі манери, любов до чистоти, порядку, краси життя і т.д. [9, с. 20]. Ці риси, на думку Грушевського, наближають українця до західноєвропейської культури – в дечому до германців, з їх солідності, діловитості, любов'ю до комфорту, порядку, чистоти; в дечому до романської – тягою до форми, елегантності, бажанням внести у все красу, висвітлити нею кожен сферу життя, взагалі світлим і ясним, радісним поглядом на все життя [9, с. 20].

Вчений, як завжди, аргументує свої висновки досить суттєвим емпіричним матеріалом, конкретними фактами з історії українського народу та його культури. Він згадує, перш за все,

про традиційні зв'язки України з німецькою і кельтською культурами Подунав'я ще в доісторичні часи, масовий приплив скандинавського елемента в період формування Київської держави та в часи її розквіту – в епоху Ярослава, надзвичайно широкі династичні зв'язки з німецькими князівствами та іншими князівствами і державами, що перебували в сфері німецької культури. В XII – XIII ст., підкреслює вчений, „зносили з німецькими землями набули ще більшого значення” [9, с. 13].

Особливо помітно, на думку Грушевського, західні впливи спостерігалися у Галицько-Волинській державі, яка, на відміну від Наддніпрянської України, „повністю ввійшла в коло європейського життя”. Цікаві історичні розвідки Грушевського з цієї проблематики пізніше продовжив у своїх працях його учень, майбутній академік І. Крип'якевич. Торкаючись питання про великі західноєвропейські, зокрема німецькі, колонії на західноукраїнських землях, Грушевський зазначає, що центр Галичини Львів з кінця XIV ст. стає типовим німецьким містом і залишається таким протягом XV і навіть частини XVI ст., будучи водночас культурним центром України [9, с. 14].

Аналізуючи подальші культурні зв'язки України із Заходом, вчений зауважує, що вона підтримувала безпосередні стосунки із Західною Європою, у першу чергу з Німеччиною, а також з Італією, пройшла епоху Ренесансу, італійсько-німецького відродження, німецької реформації, жила одним життям із Заходом, позичала в нього зразки для своєї культури. Це знаходило свій вплив в архітектурі, мистецтві, культурі Галичини. Водночас Грушевський цілком справедливо зазначає, що західні впливи в Україні „не запозичувалися рабським чином”, а творчо перероблялися відповідно з особливостями українського народного духу” [9, с. 14].

Вчений взагалі вважає, що всю українську культуру XVII – XVIII ст. до кінця Гетьманщини слід пов'язати із західними впливами, головним чином німецькими, частково італійськими і французькими, що проходили безпосередньо і через посередництво Польщі. „Тільки з кінця 18 століття, – зазначає вчений, – ці зв'язки слабшають і приходять до занепаду під тиском примусової русифікації українського життя, і українське життя і культура вступають у період російський, великоруський” [9, с. 15]. У 1918 р. Грушевський (на той час вже голова Центральної Ради) писав, що Україна може з новою силою і енергією поновити свої зв'язки із західним світом, користуватися його запасами знань, культури, суспільного інстинкту й дисципліни. Водночас він застерігав, що „нам не треба підганяти наше життя під який-небудь західноєвропейський зразок, хоч би й німецький” [9, с. 22], оскільки вважав, що звільнення від

примусової російської залежності не повинно змінитися іншою залежністю, навіть добровільною. Ось чому Грушевський рекомендує українцям, окрім Німеччини, вчитися також у США. Ці дві країни, на його думку, будуть двома добрими школами для українського народу: одна більш теоретична, друга – більш практична [9, с. 22].

Вказуючи на спорідненість українського народного характеру із західноєвропейським, Грушевський, як уже зазначалося вище, не заперечував і значного східного впливу на історію України, вважав, що українці є одним із найбільш орієнталізованих західних народів, подібно до болгар, сербів, іспанців. Звідси можна зробити висновок, що вчений розумів термін „орієнтальний” у широкому розумінні цього слова. Він наголошував на необхідності розвитку і використання того корисного і цінного, що дає орієнтаційна стихія Україні. Аналізуючи впливи орієнту в українській народній психології, Грушевський писав, що вони збагатили українську етнографію, творчість, мистецтво, влили цінні й необхідні якості в характер та психіку [9, с. 23]. Взагалі, на думку Грушевського, західна основа та східні впливи, що взаємно переплавліялися, у своїй основі складають сутність українського народу. Більш того, він неодноразово підкреслює, що східна спадщина є надзвичайно цінною складовою частиною української культури, якої не можна цуратися, послабляти або ігнорувати в планах майбутнього України. Вчений підкреслює, що східне підгрунтя українського народу, яке існує поруч із західним, „полегшує нам зв'язки з нашими сусідами, котрі пройшли через аналогічні орієнтальні впливи, створює ґрунт для спільної угоди, для спільної моральної близькості” [9, с. 23]. Тут Грушевський має на увазі так звану „чорноморську” орієнтацію України, прихильником якої він був [9, с. 16-19]. Слід також зазначити, що в одній із своїх останніх праць Грушевський наполягав на приналежності України „до східноєвропейського культурного світу” [8, с. 1507].

Умовно поділяючи народності Російської імперії на дві категорії – аристократичну і демократичну, вчений беззаперечно відносить до останньої українську народність, національний склад якої через історичні умови звівся виключно до демосу, до того ж селянського, землеробського. Формування саме такого складу народу спричинилося раннім припиненням державного життя у XIV ст., яке було відновлене лише частково й на короткий час лише у другій половині XVII ст. Існування чужої влади та управління мало своїм наслідком втрату для українського народу вищих класів, які частково прилучилися до чужої привілейованої державної народності, частково були витіснені чужинцями. В результаті селянство стало основою поняття

„українська національність”, і його потреби та завдання – це потреби й завдання українства [11, с. 142, 150]. Так писав Грушевський ще в 1907 р. Цю ж думку він повторює в еміграції і після повернення на Батьківщину, стверджуючи, що селянство є основою української нації і самим історичним процесом воно навчено дивитись на себе як на єдиного справжнього представника нації, охоронця її традицій та ідеології, що воно є сильним, активним і національно-відмінним від селянства Московщини, що Україна взагалі є країна землеробська, мужицька, з мужицькою культурою [15, с. 21, 22, 24].

У своїх працях, написаних в еміграції, зокрема в статтях, надрукованих у журналі „Борітеся – поборете” – друкованому органі партії українських соціалістів-революціонерів (виходив у Відні під редакцією Грушевського), вчений писав про своєрідність українського селянства, яке визначається твердим моральним світоглядом, естетичними ознаками, оригінальною культурою, з „якою справедливо відчуває себе не нижчим класом якоїсь нації, але народом-нацією, її єдиним представником” [15, с. 17]. Подвійна мета – земля і воля, на думку Грушевського, – заповнювала життя українського народу вічною метою, формувала його право, мораль, весь світогляд; давала йому свого роду релігію праці [15, с. 29, 30].

Не диво, що його візія українського народу, навіть коли він вже як головний політичний діяч керував Українською Центральною Радою, була селоцентрична. Ось що він писав у своїй програмовій роботі „Підстави Великої України”: „Головною підставою сей Великої України ще довго, коли не завжди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будуччина, українське відродження і взагалі будуччина України. Протягом цілого [19] століття українство і селянство стало ніби синонімами. З того часу, як усі інші верстви зрадили свою національність, від нього черпався весь матеріал для національного будівництва і на нього покладали воно свої надії: Україна зможе встати тільки тоді, коли встане сей скинений у безодню п'їтьми й несвідомості титан, сей позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон. Треба було тільки подати йому сю чудотворну воду свідомості – тільки ж усе ходу не було, бо стеріг його пильно стоголовий чербер старого режиму” [13, с. 7].

Ідея „селянства” України, як самотнього носія ідеї „народу”, не видумка Грушевського. Вона взята із лектури, а саме із творів його політичного „значного” учителя Михайла Драгоманова (1841-1895), що витворив концепцію

українців, як „мужицький” нарід, сільську „громаду” та „плебейську націю”.

Водночас дослідник не оминає і негативних сторін національного характеру. Відносячи до позитивних якостей українського народу цілісність, стихійну гармонію, високу красу побуту і глибоку, вроджену логічність думки, високі культурні й соціальні інстинкти, гуманний характер і тонке етичне почуття, прагнення до справедливості, він характеризує й темні сторони українського народного життя, такі як брак свідомості, низький рівень освіти, культурного та політичного виховання, слабкість національного інстинкту, особливо у східних українців, національної енергії, національного почуття. Всі ці вади він пояснює тим, що панування чужих сил на українській землі, розвиваючи силу протесту, анархічні інстинкти, натомість ослаблювало інстинкт організації [4, с. 8, 9].

Особливого значення вчений надавав тому факту, що український народ протягом кількох століть перебував під чужоземною владою, не маючи власної національної держави. Внаслідок несприятливих геополітичних та історичних умов на початку XIX ст. він зазнав русифікації (Велика Україна), колонізації (Галичина) та мадяризації (Закарпатська Україна). В першому томі „Історії України-Руси” він зазначав, що несприятливі історичні умови призвели до руйнування політичного життя, економічного, культурного та національного занепаду українського народу, затьмарились світлі моменти його життя, прояви його активності, творчої енергії й кинули на роздоріжжя політичного життя як етнічну масу без національного обличчя, без традицій і навіть без імені [7, с. 3].

Водночас учений висловлює думку, що в цих тяжких історичних умовах „добровільно прийнятого духовного чи морального закріпачення, – собачої вірності до Московщини, холопства, служіння не за страх, а за совість державним інтересам Росії [9, с. 10], „національними”, в широкому значенні цього слова, залишилися тільки народні маси, завдяки своїй темноті і повній відсутності влади, бо все, що піднімалося над ними, звичайно пропадало для народу. Збереження нації було зв'язане з „некультурністю”, такий висновок робить Грушевський, хоча й зазначає далі, що національне почуття остаточно не зникло й серед тих елементів, які піднімалися над рівнем народної маси. Цю „напівзбереженість” національного почуття у вищих станів і серед народних мас він називає „незрозумілим расовим інстинктом, що сам по собі не обіцяє нічого рятівного” [10, с. 2].

З іншого боку, Грушевський з оптимізмом оцінює майбутнє української нації, вважаючи занепад українського життя вже пройденим етапом. Слід підкреслити, що цієї думки вчений дотримувався протягом усього періоду своєї

наукової діяльності. Так у 1901 р. він писав з цього приводу таке: „Українсько-руська (українська. – Авт.) нація від національної смерті забезпечена – смерть промайнула над нею” [10, с. 10].

Політичні ідеї Грушевського не обмежувалися питаннями, що торкалися лише українського народу. В ряді своїх загальних і спеціальних праць історик неодноразово звертається до теми російського народу. Він не оминає своєю увагою той факт, що всі основи матеріальної і духовної культури, права, суспільного та політичного укладу, котрі лягли в основу великоруського життя, були вироблені українським народом і запозичені від нього великоруським, що сучасні великоруські культура, література і навіть літературна мова були створені не без значної участі українців [6, с. 2, 6].

Пильну увагу Грушевський приділяє тим відмінностям, котрі різко вирізняють російський народ від українського. В 1918 р. він нагадує своїм читачам про велику історичну, культурну та психологічну грань, котра завжди відділяла Україну від Московщини, український народ від російського, про глибоку антитезу цих двох різних духом народів; вчений зауважує, що російський народ хоча й європеїзований, проте цілком перебуває під впливом східного духу і стихій, а тому й характер російського народу „глибоко відмінний від європейського” [5, с. 39, 40].

Відаючи належне позитивним рисам російського народу, таким як вміння згуртуватися у доленосні моменти історії, дух патріотизму, учений разом з тим розкриває й негативні риси, притаманні російському народові. Це, на його думку, ті риси, що поступово визначилися у процесі державного життя російського народу і особливо яскраво проявлялися в моменти бунтів, революцій, різноманітних колізій, а саме: 1) відсутність власної людської гідності й неповага до гідності іншої людини; 2) відсутність смаку до зручного, добре врегульованого життя для себе та неповага до чужих інтересів і потреб у такому житті; 3) відсутність волі до організованого суспільного й політичного життя, схильність до анархізму і навіть до соціального і культурного руйнування ставлення до культурних та суспільних цінностей; 4) вічне хитання між суспільним та моральним максималізмом і повним нігілізмом, котре призводить нерідко до повної втрати моральних критеріїв [9, с. 13]. Перед цими недоліками соціального характеру відступають, на думку вченого, на задній план позитивні ознаки індивідуального характеру російського народу. Характеризуючи національні концепції свого вчителя В. Антоновича, Грушевський зазначає, що „великоруська народна стихія лякала його (Антоновича) своєю

грубою жорстокою силою, культом необмеженого авторитету і насильства» [9, с. 13]. Жовтнева революція 1917 р. в Росії уявляється Грушевському „хаотичною і страшною”, російський більшовизм він вважає спадкоємцем московського централізму, „що розбудував російську тюрму

народів” [9, с. 79, 86]. З огляду на все це історик висміює ідеалізацію слов'янофілами „народобогосюця”, котрий нібито має прищепити всім народам світу високу мораль та нову філософію життя.

2. Ідея федералізму в політичній філософії М. Грушевського

Один із засновників грушевськознавства, історик Олександр Оглоблин стверджує: „Дві основні ідеї керували Грушевським в його науковій роботі і в його громадсько-політичній діяльності... перша то була його ідея народництва („народна маса”), друга – ідея федералізму („держави”) [21, с. 9]. З цим узагальненням важко не погодитись. Навіть в момент жорстокої кризи федералістичних ідей в Україні в 1918 р. вчений називав федералістичну традицію „провідною ідеєю нашого національного політичного життя”. Аналізуючи програму української партії соціалістів-революціонерів, у розробці якої він брав активну участь, Грушевський писав: „Українська партія соціалістів-революціонерів завжди вважала своїм обов'язком дотримуватись старих федералістичних принципів, висунених кирило-мефодіївцями (і ще раніше „Обществом Соединенных Славян”), не кажучи вже про старші прецеденти” [15, с. 44].

Про недвозначність позицій вченого і політичного діяча в цьому питанні свідчать і такі слова: „В минувшині ми ніколи не були приклонниками незалежності в ходячій, вульгарній розумінні цього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в'язниці і шибениці, се ніколи не захоплювало українських народників” [15, с. 46]. Характеризуючи ідеологію „старих” народників, до яких він відносить і себе, Грушевський зазначає, що перші голосні заклики до незалежності, які прозвучали в „Ukraina itredenta” Бачинського та „Самостійній Україні” РУП, були сприйняті ними з великим скептицизмом і побоюванням, що „з цього самостійного яйця вилупиться шовіністична реакція і всякі націоналістичні авантюри” [15, с. 46]. Але й після 1917 р., коли була поставлена вимога самостійності та незалежності України, навіть тоді, „на порозі нової України”, коли, за словами Грушевського, „згоріла... наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго і уперто силоміць, і кінець кінцем, як то часто буває – справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства, – керівники українського життя давно стояли під владою цих (федералістичних. – Авт.) гасел, і я сам не відрікаюсь їх” [9, с. 9, 10]. І навіть у 1920 р., повертаючись до проблеми незалежності України, Грушевський не вважає гасло самостійності неминучим; він впевнений, що за інших, більш сприятливих, обставин суверенність

українського народу, захист його національних, економічних і політичних інтересів можна було б забезпечити і на федеральній основі [15, с. 47].

Таким чином, ідея федералізму залишилась домінуючою протягом усього періоду наукової та громадсько-політичної діяльності вченого. В окремі моменти вона відступала на задній план під тиском більш популярної ідеї повної незалежності України, але й тоді продовжувала впливати на його світоглядні позиції. У зв'язку з цим спробуємо розглянути, хоча б у найзагальніших рисах, як відбивалась федералістична ідея у конкретних питаннях, що цікавили Грушевського і як ученого, і як політичного діяча.

Одним із найважливіших питань, до якого Грушевський постійно звертався у своїх наукових працях, публіцистичних статтях та політичних виступах було питання про взаємини України з Росією в їхньому історичному розвитку в умовах царського самодержавства і в оновленій Російській державі, а також поза її державними формами. Поза сумнівом, Росія була в українсько-російських стосунках стороною активною і навіть агресивною. Тому, природно, Грушевський виділяє тут дві сторони цього, по суті, єдиного питання: 1) історико-політичне значення Росії, Російської держави; 2) програма державно-політичної перебудови Росії на засадах національно-територіальної автономії.

М. Грушевський твердить: з'єднавшись 1654 р. з централістичною і бюрократичною Московською державою, Україна змушена була „повести оборонну боротьбу з домаганням московської централізації з прагненнями московського уряду обмежити автономні права України” [11, с. 59]. Ліквідація гетьманщини в кінці XVII ст., як наслідок політики російського уряду, створила передумови для „примусового зросійщення українського життя, і українське життя та культура вступають у період російський, великоруський” [9, с. 15]. Вчений неодноразово підкреслював, що в XIX ст. Україна була остаточно відірвана від Заходу і повернена обличчям на північ, позбавлена своїх нормальних умов і викинута на великоруський ґрунт. „Під російським пануванням, – зауважував Грушевський, – з століття в століття розграбовувались, нищились, вимирали цілі племена, народи, раси” [9, с. 15]. Так створювалась „Російська імперія народів” [2, с. 105], – „той механічний конгломерат, позбавлений всякого

внутрішнього об'єднання і стримуваній лише зовнішньою силою" [11, с. 65], що його він незмінно називав „тюрмою народів" [3, с. 13].

Отже, внаслідок з'єднання український народ протягом 17-20 ст. зазнав немало лиха від свого північного сусіда. Та незважаючи на це, Грушевський у своїх політичних поглядах стояв на платформі тісного зв'язку України та Росії, відносини між якими, на його думку, повинні були базуватись на основах автономії і федерації, тобто автономного існування України в складі федеративної Російської держави. Цю думку Грушевський послідовно захищає в усіх своїх публіцистичних творах і громадсько-політичній діяльності, особливо з 1905 р. „Росія, – стверджував Грушевський, – не може розвиватися вільно і успішно, доки в цій перебудові не буде забезпечене вільне і не утиснене існування й розвиток її складових частин її народів, доки в її розвитку, рухові, прогресі ці народи не будуть вбачати запоруку свого розвитку й прогресу. Без перетворення Росії у вільну спілку народів немислиме повне оновлення, її цілкове визволення від темних пережитків минулого" [11, с. 111]. До 1917 р. Грушевський вважав єдиною можливим шлях, котрий він сформулював як „широке переведення принципу національно-територіальної і обласної автономії й забезпечення національних прав усіх народностей на їх територіях і поза ними. І в переведенні цих принципів – запорука збереження єдності Росії" [11, с. 67].

Лише після революції 1917 р. з'явилася реальна можливість здійснення програми створення автономної України в складі Російській федерації, що, на переконання Грушевського, найбільше відповідає національним інтересам нашої країни.

У квітні 1917 р. М. Грушевський пише теоретичну працю „Якої ми хочемо автономії й федерації?"; в якій дає чіткий образ майбутньої автономної України у федеративній Російській Республіці. Така автономія, на думку вченого, „більш-менш наближається до державної самостійності" [16, с. 133]. М. Грушевський пропонував організувати політичну владу на засадах широкої місцевої самоуправи. Законодавча влада – Соїм, мала складатися з представників від усіх партій, течій і національних груп. Соїм мав би „порядкувати справами всієї України в її етнографічних межах". Правда, варто зазначити, що бажання М. Грушевського бачити Україну в її етнографічних межах було утопічним як на той час, бо він пропонував провести певні відрізування в Польщі (Хелм), Молдавії, Росії на користь України. Сейм „видаватиме закони в усяких справах, окрім тих небагатьох, що будуть полишені для парламенту загальнодержавного і міністрів республіки" [16, с. 133].

Отже, у федеральні органи Україна мала б делегувати: „Справи війни і миру", міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових..., нагляд за поштами, телеграфами й залізницями держави, надавання певної одностайності карному..., цивільному праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншостей в краєвм законодавстві" [16, с. 133].

Все ж решту мало перейти відповідно до компетенції „краєвої". Це, насамперед, обирання виконавчого комітету чи ради краєвих міністрів, які поряд з захистом справ України представлятимуть її інтереси в раді міністрів федерації. Передбачались окремі міністри для охорони прав національних меншостей. Хоча військо і перебуватиме в межах України, підпорядковуватися воно буде центральній владі. „Право зносин з пограничними державами в справі охорони своїх торговельних і всяких інших інтересів мусить бути за Україною, і при укладанні трактатів республіки міністр український, як і міністри інших членів федерації, мусить мати голос. Війна і мир також не можуть бути рішені без їх участі" [16, с. 133].

У той же час М. Грушевський, вслід за М. Драгомановим, не захоплювався панслов'янізмом, тому він розглядав таку федерацію не як кінець всієї справи, а лише як певний важливий етап на шляху до „політичної перебудови Європи та її перетворення на Європейську Федерацію". Іншими словами, М. Грушевський вважав, що „велика революція Російська... велико вплине на політичну перебудову всієї Європи, на її перетворення в Європейську Федерацію... І от чому я й інші нітрохи не журимось повною політичною незалежністю України, не даємо їй ніякої ваги. Для *ближнього часу зовсім досить широкої української автономії в федеративній Російській республіці* (підкр. наше. – Авт.). А в будущині, сподіваємося, ця республіка вийде в склад федерації Європейської, і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частин – одною з підстав сеї Європейської федерації" [16, с. 51].

Такі тоді були часи, такі мрії, такі оптимістичні плани... У всякому разі літо й початок осені 1917 р. зовсім не виключали, можливо, саме початку руху в цьому напрямку. Однак перелік лише законодавчих актів Центральної Ради про поширення влади на всю територію, про виняткове право ЦР видавати закони для УНР, Закон про Генеральний Суд показали, що одночасно почався рух й до перетворення автономії у „повну державу". Було владнано й проблему гарантії прав меншостей (національної, політичної, професійної), що дало змогу врегулювати відносини з Тимчасовим урядом, передбачалось ввести в Генеральний Секретаріат по-

саду секретаря в національних справах. Було також проведено з'їзд представників народів і областей, що прагнули федеративної перебудови Росії, який ухвалив резолюцію „Про федеративний устрій Російської республіки”, що мала сприяти федералістичним настроям в Росії. Однак конкретні події кінця 1917 р., пов'язані з Жовтневою революцією в Петрограді, утворення в Харкові паралельної більшовицької влади кардинально змінили політичне мислення М. Грушевського. З його безпосередньою участю був підготовлений і задекларований IV Універсал, який проголошував Україну „самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу”. Було заявлено, що „влада у ній буде належати тільки народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу...” [1, с. 100].

При голосуванні у Центральній Раді за цей Універсал було подано 39 голосів, проти – 4 голоси (російські соціал-демократи та представник Бунду), утримались – 6 [20, с. 212].

У лютому-березні 1918 р. М. Грушевський публікує ще один збірник „На порозі нової України”, в якому він, враховуючи нові обставини, що склалися після проголошення незалежності України, тим не менше далі підтримує концепцію федералізму, правда тепер вже „народів Чорного моря”. Він залишається також на соціалістичних позиціях.

М. Грушевський проголошує кінець східної, промосковської орієнтації, розробляє серію соціально-економічних реформ. Майже одночасно Центральна Рада приймає два важливі закони про національно-персональну автономію та про громадянство. Якщо перший акт дехто називав навіть „вершиною моральною” українства, який мав би забезпечити національну згоду й гармонію всіх націй, що проживали в Україні, то другий – Закон про громадянство УНР, був кроком назад. Згідно з цим законом „всі, хто не побажав бути громадянином УНР, у тримісячний строк мали виїхати з України”, що викликало негативну реакцію. Навіть один з авторів збірника „Вехи” Б. Кістяківський, що на цей час вже був професором Київського університету, заявив, що „как украинский патриот опасаясь – как бы украинская государственность себя не скомпрометировала и не показала себя малокультурной”.

Вершиною політичної думки на той час була конституція УНР, ухвалена Центральною Радою 29 квітня 1918 р., призначена до оголошення на Українських Установчих Зборах, яка внаслідок перевороту так і не ввійшла в життя. Серед її авторів були і М. Грушевський, і А. Степаненко та багато інших.

Вражає лаконічність (всього 83 пункти), логічність й систематичність цього правового, політичного документу. Текст складається з коротких восьми розділів. У першому зазначається, що Україна „відновлює своє державне право, яко Українська Народна Республіка”. Отже дана політична акція спирається на історичні державницькі традиції українства, підтверджуючи тим відновлення політичного державного феномена, перерваного наприкінці XVIII ст. Проголошувалося, що суверенним об'єктом в УНР є народ України, який здійснює „своє суверенне право... через Всенародні Збори України” (п. 3-4).

Перша конституція УНР, яка мала переважно правнополітичний характер на відміну від попередніх і значний соціально-економічний зміст, але і вона була не позбавлена хиб.

Подальший розвиток українсько-російських взаємин вніс значні корективи в політичну програму Грушевського. Він піддає різкій критиці політику радянської Росії в Україні, оскільки вважає, що вона фактично продовжує стару царську політику. Вчений писав з цього приводу, що більшовицькі керівники, які своїм завданням поставили федеральне об'єднання великоруської та української демократії, під своїм федералізмом приховують найгірший терористичний централізм [9, с. 77, 78]. Тому Грушевський змушений був визнати, що для українців, очевидно, неможливий „повний поворот від незалежної України до федеративної Росії” [15, с. 49]. В історичних умовах, що склалися після проголошення незалежності УНР, Грушевський вважав, що питання взаємовідносин України з Росією найкраще вирішаться за умови входження обох республік як рівноправних членів до складу світової європейської федерації. „У відносинах до Росії, – зазначає вчений, – Українська республіка мусить бути самостійною і незалежною – вони можуть об'єднатися тільки у вищій організації, як дві рівнорядні одиниці” [15, с. 49].

Вплив ідеї федералізму в наукових і політичних концепціях Грушевського виявляється не тільки у сфері українсько-російських стосунків. Історична минушина, гіркий досвід сучасності й тривожні аспекти майбутніх політичних відносин на Сході Європи – все це примушувало вченого і політика досить обережно ставитися до питання федеративного зв'язку України з Росією і, в свою чергу, привертало його увагу до інших можливостей здійснення української федералістичної ідеї. Особливу роль у своїй концепції майбутнього політичного устрою Східної Європи Грушевський відводив як Білорусії, так і Литві.

Домінуючу роль у цій спілці вчений відводив, очевидно українській нації, більш чисельній і багатшій на господарські ресурси.

Його захоплювала перспектива майбутнього федеративного державного об'єднання трьох народностей на балтійсько-чорноморських шляхах. Ідея чорноморсько-балтійської федерації у складі України, Білорусії та Литви, безперечно, була однією з найзаповітніших мрій ученого.

Послідовний прихильник ідей федералізму в її народницькому розумінні, Грушевський вірив, що українська республіка врешті-решт стане федерацією земель, сполученими штатами України [15, с. 44]. Партія українських соціалістів-революціонерів, ідеологом яких був Грушевський, виступаючи за впровадження федеративних форм у стосунках України з іншими республіками, водночас визнавала й за національними меншостями, що проживали на її території, права домагатися створення федеративної української республіки. Сам же Грушевський писав з цього приводу: „Чи буде Українська Республіка формально зватись федеративною, чи ні, фактично вона однаково повин-

на організуватись, як федерація своїх фактичних республік-громад” [15, с. 45]. І в 1926 р., підводячи підсумки своєї 40-річної науково-політичної діяльності, він, як і раніше, називає одним із основних завдань, що стоять перед українською нацією, зближення не тільки різних частин розділеної української території, але й усіх народів Східної Європи, роз'єднаних історичними непорозуміннями, проте об'єднаних спільними завданнями і майбутнім [24, с. 27].

З прикрістю доводиться констатувати, що будучи соціалістом за світоглядом, М.С. Грушевський замість реальної нагоди відродження самостійної української державності взяв на себе непосильне і непотрібне завдання – перебудувати Росію на федеративних засадах. Його нерішучість у відстоюванні національних інтересів, поступливість Тимчасовому уряду й московським більшовикам дорого коштували і йому особисто, й українському народові.

1. Вивід прав України. – Львів, 1991.
2. Грушевський М. В Балканськiм антракті // Літературно-науковий вісник. – 1913. – № 1.
3. Грушевський М. Вільна Україна: Статті з останніх днів (березень-квітень). – К., 1917.
4. Грушевський М. Володимир Антонович. Основні ідеї його творчості і діяльності // Записки наукового Українського товариства в Києві. – К., 1909. – Кн. 3.
5. Грушевський М. З біжучої хвилі: Статті і замітки на теми дня. 1905 – 1906. – К., 1907.
6. Грушевський М. Звичайна схема „руської” історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славяноведенью. – СПб, 1904. – Вып. 1.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 1. – К., 1991.
8. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9, ч. 2. – К., 1931.
9. Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. – К, 1918.
10. Грушевський М. На порозі століття. – Перемишль, 1901.
11. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. – СПб, 1907.
12. Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – К, 1990.
13. Грушевський М. Підстави Великої України. – К., 1918.
14. Грушевський М. Украинцы. Формы национального движения в современных государствах / Под ред. А. Кастелянского. – СПб, 1910.
15. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся – поборе-те. – Відень, 1920. – Т. 1.
16. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
17. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923.
18. Конституція Української Народної Республіки // Республіканець. – 1992. – № 3.
19. Копиленко О.Л. Українська ідея Михайла Грушевського: історія і сучасний розвиток. – Мюнхен – Київ, 1991.
20. Кухта Б. З історії української політичної думки. – К., 1994.
21. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський (1886 – 1934) // Український історик. – 1966. – №9/10.
22. Потульницький В. Теорія української політології. Курс лекцій. – К., 1993.
23. Потульницький В. Нариси з української політології (1819 – 1991. – К., 1994.
24. Ювілей академіка М.С. Грушевського. 1886 – 1926. – К., 1927.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО

Галда П.П., Давиденко М.М. (Ужгород)

В статье предпринята попытка осмысления политической философии и историософии Михаила Грушевского, его роли в создании целостной концепции украинского исторического процесса, размежевании истории украинского и российского народов. Особое внимание уделено народническому мировоз-

зренню ученого: ідеалам народоправия и федерализма, характеристике українського етнічного типу. Утверждается, что немало идей и концепций ученого и государственного деятеля созвучны сегодняшнему дню, однако некоторые из них не выдержали испытания временем.

Ключевые слова: народническое направление, федерализм, народовластие, схема истории Украины, украинский этнический тип.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF POLITICAL PHILOSOPHY OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

P. Halda, M. Davydenko (Uzhhorod)

The article is devoted to Mykhailo Grushevsky, his role in the Ukrainian historiography and political thought, as well as his contribution in the problem of development of Ukrainian State. The peculiarities of historic-political views and historiosophy of the scholar are researched; his role in working out historic process and historic separation of Ukrainian and Russian peoples. The stress is laid to the fact that many ideas and concepts of the prominent scholar and statesman are in harmony with the nowadays haven't lost their actuality on the today's period of state forming.

Key words: national aspect, federalism, people's rule, scheme of history of Ukraine, Ukrainian ethnic type.

УДК 94(0):94(439)«1956»:94(437)«1968»

УГОРСЬКІ (1956) ТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКІ (1968) ПОДІЇ У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ: НОВІ ЗНАХІДКИ

Волощук С.М. (Ужгород)

У статті вводяться в науковий обіг нові архівні документи, що розкривають аспекти угорських (1956) та чехословацьких (1968) подій, проводяться історичні паралелі між ними.

Ключові слова: антитоталітарна революція, суспільно-політична криза, військове втручання, сталінська модель соціалізму, «праська весна».

Реалії ХХІ століття демонструють незгасний інтерес наукової спільноти та громадянського суспільства до проблем співвідношення тоталітарно-авторитарних та демократичних тенденцій розвитку. Як відомо, саме їх боротьба становила зміст більшої половини століття ХХ. В умовах «холодної війни» другої половини 1940-х – кінця 1980-х років та Ялтинсько–Потсдамської системи протиборство двох світових центрів впливу неодноразово переносилося на треті країни. Знаковим для Європи та світу стали політичні кризи в Угорщині (1956 р.) та Чехословаччині (1968 р.). За близько півстоліття, що минули, вони стали предметом дослідження істориків та політологів різних ідеологічних таборів. Спектр оцінок відображав характер подій від контрреволюційних заколотів ворогів соціалізму до анти-тоталітарних народних революцій [1, с.392]. У вітчизняній історіографії радянського періоду та доби незалежності помітний слід у їх вивченні залишили П.П. Безушко, В.К. Волков, І.О. Десятичук, Б.Й. Желіцкі, А.М. Киров, В.Л. Мусатов, Б.Д. Орехова, І.І. Орлик, А.С. Стикалін. Різноманітних аспектів проблеми торкалися й науковці Ужгородського університету І.Ф. Король, Н.Ю. Лабунець, М.П. Макара, Л.М. Матьовка, В.Б. Сурнін. Особливий інтерес для історичної науки завжди становлять нові архівні джерела.

Введення в науковий обіг нових документів дозволяє не лише доповнити, конкретизувати існуючі узагальнення й оцінки, а й суттєво їх коректувати. Пропонована стаття ставить за мету через оприлюднення нових архівних знахідок продовжити осмислення складних, багаторівневих та суперечливих проявів кризових явищ суспільно-політичного життя країн, позбавлених демократичних засад розвитку, співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників політичних конфліктів на прикладі угорських (1956) та чехословацьких (1968) подій.

Працюючи у Центральному державному архіві громадських об'єднань над матеріалами, що торкалися протистояння в умовах біполярного світу, автору статті вдалося віднайти низку цікавих документів, об'єктивність яких не викликає сумнівів. З проголошенням незалежності України стали доступними матеріали таємної частини Особливого сектору ЦК КПУ - Фонд 1, опис 24 (1950-1967 рр.) та опис 25 (1968-1988 рр.). Документи стосуються питань закордонних зв'язків та міжнародної інформації. Зняття грифу «таємно» привідкриває завісу над аспектами участі української делегації в роботі Генеральної Асамблеї ООН, де, з-поміж інших, обговорювалися та приймалися рішення щодо політики СРСР по відношенню до країн-сателітів по соці-